

УДК 339.5

Матросова Л.М.

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри державних фінансів
Харківського інституту фінансів**Київського національного торговельно-економічного університету*

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ В УКРАЇНІ: ЗАГРОЗИ ТА РИЗИКИ

THE PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF FOREIGN TRADE ACTIVITY IN UKRAINE: THREATS AND RISKS

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто стан зовнішньої торгівлі в Україні. Наведено аналіз експортно-імпортних операцій в Україні порівняно з країнами Євросоюзу. Визначено особливості структури товарних позицій у торгівлі. Наведено загрози та ризики щодо використання експортного потенціалу України. Запропоновано заходи щодо покращання ситуації у сфері зовнішньоекономічної діяльності України.

Ключові слова: зовнішня торгівля, структура товарних груп, загрози та ризики, експортний потенціал, зовнішньоекономічна діяльність.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрено состояние внешней торговли в Украине. Представлен анализ экспортно-импортных операций в Украине по сравнению со странами Евросоюза. Определены особенности структуры товарных позиций в торговле. Приведены угрозы и риски в использовании экспортного потенциала Украины. Предложены меры по улучшению ситуации в сфере внешнеэкономической деятельности Украины.

Ключевые слова: внешняя торговля, структура товарных групп, угрозы и риски, экспортный потенциал, внешнеэкономическая деятельность.

ANNOTATION

The state of Ukraine's foreign trade is considered. The analysis of export – import operations of Ukraine in comparison with EU countries is represented. The features of commodity group's structure in the sphere of foreign trade are determined. The threats and risks of using in export's potential of Ukraine are described. The ways of improving the situation in the sphere of foreign economic activity of Ukraine are proposed.

Keywords: foreign trade activity, the commodity group's structure, threats and risks, export potential, foreign economic activity.

Постановка проблеми. В умовах глобальної економіки місце країни у світовому розподілі праці визначається багатьма чинниками. Серед них особлива роль належить розвитку зовнішньоекономічних зв'язків країни з її зарубіжними партнерами, які характеризуються такими показниками: співвідношення частки країни у світовому ВВП та в обсязі світової торгівлі, обсяги експортно-імпортних операцій, структура товарних груп експорту та імпорту, у том числі частка в них сировинних компонентів і кінцевої продукції; обсяги вивозу капіталу за кордон, а також припливу іноземного капіталу у формі прямих та портфельних інвестицій, сальдо платіжного та торговельного балансів країни, обсяги зовнішнього боргу та його співвідношення з обсягом ВВП країни тощо.

Враховуючи, що зовнішня торгівля має важливе значення у формуванні позитивних тен-

денцій економічної динаміки України в цілому, її регулювання займає вагомe місце у системі заходів держави щодо подолання кризових явищ в економіці та на шляху інтеграції нашої країни до Європейського Союзу.

Відзначимо, що зараз зовнішньоторгівельні операції в Україні здійснюються із партнерами з 217 країн світу. Проте у зовнішній торгівлі існує низка проблем як загальносвітового характеру, які пов'язані з гальмуванням темпів розвитку світової економіки, так і з внутрішніми проблемами України, до яких слід віднести скрутну соціально-економічну та політичну ситуацію.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми зовнішньоекономічних відносин із точки зору теоретичних аспектів досліджували відомі зарубіжні вчені: В. Леонтьєв, Е. Хекшер, Д. Хьюм, М. Портер та ін. Питанням комплексного дослідження теоретично-практичних питань щодо розвитку зовнішньоекономічних зв'язків в умовах глобалізації та приєднання України до СОТ присвятили свої праці такі українські вчені, як Д.Г. Лук'яненко, А.А. Мазаракі, Ю.В. Макогон, Т.М. Мельник, О.В. Єлісеєнко, Т.Л. Вишинська, О.В. Генералов, І.М. Севрук та ін. [1–6]. Проте питання визначення існуючих загроз та ризиків у сфері розвитку зовнішньої торгівлі України недостатньо висвітлені у зазначених наукових дослідженнях, тому вимагають подальшого дослідження.

Мета статті полягає в аналізі розвитку зовнішньої торгівлі України порівняно з європейськими країнами, визначенні існуючих загроз та ризиків, а також у формулюванні пропозицій щодо покращання ситуації у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи статистичні дані, які характеризують зовнішню торгівлю України, зазначимо, що в 2015 р. експорт товарів сягнув 38,1 млрд. дол. США, імпорт – 37,5 млрд. дол. США. Порівняно з 2014 р. експорт товарів скоротився на 41,4%, або на 15,8 млрд. дол. США; імпорт – на 45,8%, або на 16,9 млрд. дол. США. Баланс зовнішньої торгівлі України товарами у 2015 р. становив 632,5 млн. дол. США, тоді як у 2014 р. він був негативний: 527 млн. дол. США.

У структурі експорту товарів перше місце посідали недорогоцінні метали та вироби з них – 24,8%, у тому числі чорні метали – 21,2%. У 2014 р. аналогічні показники становили 27,0% та 23,1% відповідно. На другому місці в 2015 р. був експорт продукції рослинного походження АПК – 20,9%, у тому числі зернових культур – 15,9%; жирів та олій тваринного або рослинного походження – 8,7%, готової харчової продукції – 6,5%. Показники за даними товарними групами у 2014 р. становили відповідно 19,0%, 14,6%, 8,4% та 8,6%. Третє місце у структурі експорту за 2015 р. посідали машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання – 10,3%, (у 2014 р. – 10,1%). Мінеральна продукція становила 8,1%, у тому числі руди, шлак і зола – 5,8%. За 2014 р. аналогічні показники становили відповідно 8,6% і 6,1%; продукція хімічної промисловості – 5,6% (у 2014 р. – 6,1%), дерева та вироби з неї – 3,0% (у 2014 р. – 2,9%) [7].

Таким чином, за переважною більшістю товарних позицій у 2015 р. відбулося фізичне (у кількісному вимірі) скорочення обсягів експорту. Продажі впали більш ніж на 50 млн. дол. США за рік по 56 видам товарів. За оцінкою експертів, причиною спаду було падіння світових цін на метал, а також наслідки військового конфлікту на сході країни. Так, найбільші темпи падіння експорту були зафіксовані на Донбасі: за підсумками 2014 р. експорт із Донецької області знизився на 64,3%, із Луганської – на 96,6%.

Із початку 2016 р. експорт українських товарів помітно зріс майже вдвічі порівняно з січнем 2015 р. та на 34,4% порівняно з попереднім місяцем. Це зростання відбулося завдяки підвищенню цін на експортний асортимент українських товарів.

Зростання світових цін на сталь становило 34% із початку року, на залізну руду – близько 30%. Проте аналітики пов'язують підйом на ринку сировини зі спекулятивними операціями на ф'ючерсних біржах Китаю.

Саме швидке зростання цін на сталь, прокат і арматуру (за деякими видами до 50%) надихнув українських металургів, і вони почали нарощувати виробництво. Але весняний сплеск цін може протягом року закінчитися, оскільки дія зазначених чинників буде вичерпана.

На ринку агропромислової продукції ціни на деякі товари також зростали: наприклад, ціна на кукурудзу за останні два-три місяці різко пішла вгору.

Стосовно імпорту, Україна в 2015 р. імпортувала продукції на 37,5 млрд. дол. США. Левова частка імпорту (перша позиція) прийшла на мінеральні продукти – 31,2% (у тому числі палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки – 29,0%), газ природний – 12,0%. Другу позицію в структурі імпорту посідав імпорт машин, обладнання та механізмів; електротехнічного обладнання – 16,7%. На третьому

місці була продукція хімічної промисловості – 13,3%. Імпорт полімерних матеріалів, пластмас та виробів із них становив 7,1% у загальному обсязі імпорту. У цілому дефіцит зовнішньої торгівлі товарами в Україні за січень-квітень 2016 р. становив 880,7 млн. дол. США [8].

За аналогічний період попереднього року баланс зовнішньої торгівлі товарами був зведений із профіцитом на рівні 42,4 млн. дол. США.

Як повідомляється на сайті Державної служби статистики України, експорт товарів з України у січні-квітні 2016 р. до січня-квітня 2015 р. знизився на 13,9%, до 10,813 млрд. дол. США; імпорт – на 6,6%, до 11,694 млрд. дол. США.

Коефіцієнт покриття експортом імпорту у січні-квітні 2016 р. становив 0,92, тоді як у січні-квітні 2015 р. – 1,0. Зовнішньоторговельні операції в цей період проводилися з партнерами з 209 країн світу. Обсяг експорту товарів до країн ЄС порівняно з аналогічним періодом попереднього року зріс на 0,7% – до 4,315 млрд. дол. США і досягнув 39,9% від загального обсягу експорту.

Імпорт товарів із країн ЄС в Україну за цей період підвищився на 2,1%, до 5,241 млрд. дол. США, і становив 44,8% у загальному обсязі імпорту. Обсяг експорту товарів до Російської Федерації знизився на 37,9%, до 921,4 млн. дол. США, імпорту – на 44,3%, до 1,365 млрд. дол. США.

Таким чином, в Україні показники зовнішньої торгівлі за останні роки знизилися. Водночас у країнах Євросоюзу в 2015 р. спостерігалось зростання обсягів зовнішньої торгівлі. Так, країни ЄС експортували товарів на загальну суму 1 789 млрд. євро, що на 5,0% більше порівняно з 2014 р. Імпорт зріс на 2,0% і становив 1724,9 млрд. євро. Сальдо зовнішньої торгівлі було позитивним – 64,2 млрд. євро [8].

Серед країн Євросоюзу понад 60% загального експорту товарів за його межі здійснювали чотири країни: Німеччина – 28,2%, Велика Британія – 12,9%, Італія та Франція – на рівні 10%. У структурі імпорту найбільшу частку становили товари з Німеччини (18,8%), Великої Британії (15,2%) та Нідерландів (14,4%).

Водночас за підсумками 2015 р. із 28 країн ЄС позитивне сальдо зовнішньоекономічної діяльності продемонстрували лише 11: Данія, Німеччина, Естонія, Ірландія, Франція, Італія, Латвія, Литва, Австрія, Фінляндія та Швеція. Негативне сальдо в 2015 р. показали 16 країн ЄС (його величина коливалася від 149,0 млрд. євро у Великої Британії до 0,6 млрд. євро у Швеції). Найкраще позитивне сальдо торгівлі спостерігалось у Німеччині – 251,9 млрд. євро [9].

Порівнюючи показники експортно-імпортних операцій в Україні та країнах ЄС, можна зробити висновок, що наша країна, яка має високий експортний потенціал, використовує його не досить ефективно. Розвиток зовнішньої торгівлі України йде переважно врозріз зі світовими тенденціями.

Для зовнішньоекономічної діяльності України із країнами світу характерні такі риси, як сировинна спрямованість експорту (майже 70%, у тому числі продукція чорної металургії – 32%, хімічної промисловості – 12%, харчової промисловості – 10%, машинобудування – лише 10%), обмеженість видів експортної продукції. Переважну частку в експорті займає низькотехнологічна продукція, що є найбільш чутливою до змін кон'юнктури світових ринків. У структурі імпорту більшу частку займає імпорт енергоносіїв (52%) та товари з високим ступенем обробки (продукція машинобудування – 13%). Водночас частка українських товарів, що належать до високотехнологічного експорту, є незначною та становить лише 4% від загального обсягу продукції обробної промисловості. Таким чином, Україна продовжує втрачати свої позиції на світових ринках і належить до країн-аутсайдерів у міжнародному розподілі праці та випуску висококонкурентної продукції.

На світових ринках лідируючі позиції з експорту товарів у 2010 р. займали: США (10,5%), Китай (9,6%), Німеччина (9%), Японія (4,6%), Нідерланди (4%), Франція (3,9%). Росія посідала 13-е місце із часткою експорту на рівні 2,4%. Україна не входила навіть до рейтингу першої п'ятидесятки країн світу за обсягами експорту.

Лідерами у світовому імпорті були: США (12,7%), Китай (7,9%), Німеччина (7,4%), Франція (4,4%), Японія (4,4%), Велика Британія (3,8%), Нідерланди (3,5%). Російська Федерація знаходилась на 17-му місці з часткою імпорту на рівні 1,5%. Україна посідала 46-е місце, частка її імпорту становила 0,4%.

До негативних чинників щодо розвитку зовнішньої торгівлі України слід віднести те, що більша частка продукції вітчизняних виробників поки не відповідає міжнародним стандартам, зокрема європейським. Але цей чинник є дуже важливим для пошуку та засвоєння нових ринків збуту української продукції в країнах ЄС. На обсяги експорту впливає також низький рівень конкурентоспроможності українських товарів на міжнародному ринку.

Що стосується географічної структури зовнішньої торгівлі, то вона є відносно обмеженою. Україна має обмежене коло торговельних партнерів, з якими налагоджені розвинені зовнішні зв'язки, а обсяги експортно-імпортних операцій сягають помітних обсягів. Передусім це країни СНД, а також Туреччина, Німеччина, Китай, США, Італія, Польща. Основним торговельним партнером України в 2015 р. були країни Євросоюзу, частка яких в українському експорті становила майже 24%, а в імпорті – 41%. Друге місце у зовнішньоторговельному обороті України посідала РФ, третє – КНР.

Окремо слід відзначити розвиток торгівлі України з Туреччиною. Так, за результатами 2015 р. з України в Туреччину було експортовано товарів на суму 2,8 млрд. дол. США;

імпорт сягнув 0,8 млрд. дол. США, тобто спостерігалось позитивне торговельне сальдо: 2 млрд. дол. США.

Якщо порівняти торговельне сальдо зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС, то за результатами 2015 р. воно було негативним: мінус 2,5 млрд. дол. США. Експорт аграрної продукції з України в Туреччину на 89% складався з продажу олійних культур та продуктів їх переробки. Овочі, фрукти та насіння соняшнику для сівби становили основу турецького експорту в Україну – 82%. У торгівлі сільськогосподарською продукцією між Україною та країнами ЄС баланс для України був позитивним. Так, у 2015 р. з нашої країни було експортовано продукції АПК на суму 750 млн. дол. США, а імпорт становив лише 220 млн. дол. США, тобто сальдо балансу було позитивним.

Зазначимо, що у 2015 р., як і раніше, український товарний експорт був зорієнтований передусім на сировинні ресурси: це аграрна продукція, залізородна сировина та металопродукція. Вказані товарні позиції становили понад 60% загального обсягу експорту. Основними позиціями імпорту в Україну були паливні ресурси (31%), машини та устаткування (17%), а також продукція хімічної промисловості (13%).

Якщо порівняти Україну з Євросоюзом, то в його країнах зовнішня торгівля була зорієнтована на товари з високим рівнем переробки. Наприклад, у 2015 р. перше місце у структурі зовнішньої торгівлі країн ЄС займали машини та устаткування: експорт – 42%, імпорт – 30%. Частка сировинних товарів та енергоносіїв становила близько 14% в експорті та 29% – в імпорті.

Певний інтерес має аналіз наслідків щодо вступу України до Світової організації торгівлі (СОТ), членство в якій наша країна отримала в 2007 р. Як свідчить розвиток зовнішньої торгівлі України, вступ до СОТ надав національним експортерам низку переваг, що пов'язані з обмеженням нетарифних бар'єрів стосовно українського експорту. Так, було припинено квотування імпорту металопродукції з України до ЄС, скасовано антидемпінгові заходи щодо імпорту карбаміду; кількісні обмеження експорту зернових, насіння соняшнику та соняшникової олії, що дало експортерам змогу суттєво збільшити обсяги експорту цих видів продукції; зменшилась кількість антидемпінгових та спеціальних захисних розслідувань, від яких потерпають металургійна та хімічна галузі України. Найбільшу перевагу від членства у СОТ було отримано в аграрній галузі, експорт якої зріс майже вдвічі через суттєве зростання попиту на продовольчі ресурси у світі.

Водночас вступ України до СОТ практично не вплинув на обсяги торгівлі з країнами ЄС, тому вона не отримала очікуваних переваг від доступу на ринки розвинених країн світу. Як і раніше, наша країна залишається переважно постачальником сировинних товарів, має низький рівень технологічності та дивер-

сифікованості експорту, високу залежність від кон'юнктури світових ринків металопродукату, хімічної та сільськогосподарської продукції [9].

Вплив світової кон'юнктури на показники зовнішньої торгівлі України можна проілюструвати на прикладі ринку видобутку руди та чорного металу. На світових ринках вартість чорного металу, одного із основних в українському експорті, протягом останніх років неспинно знижувалася. Експорт українського чорного металу у грошову вигляді за січень-серпень 2015 р. скоротився на 40,9% порівняно з аналогічним періодом минулого року і становив 5,7 млрд. дол. США [10]. Крім того, значні обсяги накопиченого у світі металобрухту негативно впливають на ціну руди, роблячи її видобуток нерентабельним. У 2014 р. світові ціни на металобрухт зменшилися на 4–6%, у 2015 р. – на 8%. За прогнозами експертів, у 2016 р. ціни на чорний метал суттєво не зміняться.

На світовому продовольчому ринку Україна в попередні роки була помітним експортером пшениці. Зараз світовий ринок пшениці контролюють п'ять найбільших експортерів: США, Канада, Австралія, Аргентина та ЄС. Загальний обсяг виробництва пшениці в цих країнах становить близько 200 млн. т на рік.

На експорт спрямовується приблизно 80 млн. т зерна. Головним експортером пшениці у світі є США, його частка у світовій торгівлі зерном становить близько 26%. При цьому США експортують половину вирощуваної в країні пшениці. Інша ситуація в ЄС: практично весь обсяг вирощеного зерна йде на внутрішнє споживання. Основними імпортерами пшениці протягом багатьох років виступають Єгипет, Бразилія, Японія та ЄС, які закуповують пшеницю загальним обсягом близько 110 млн. т. У наступному сезоні США, за прогнозами експертів, збережуть своє лідерство у світовому рейтингу експортерів пшениці. За попередніми оцінками, очікуваний обсяг експорту пшениці зі США залишиться на рівні 30 млн. т. Відносно України, обсяг експорту пшениці очікується на рівні 10 млн. т.

Зазначимо, що останнім часом розвиток міжнародного ринку торгівлі товарами обумовив формування та інтенсивний розвиток міжнародного ринку послуг, який займає значне місце в економіці держав світу. Так, частка послуг у ВВП розвинених країн зараз становить близько 70%, а країн, що розвиваються, – 55%. Постійно зростає також кількість зайнятих у цій сфері: у розвинених країнах у ній зайнято понад 60% працюючих.

Тому для України в умовах скорочення традиційних статей експорту (металургійної та хімічної продукції, агропромислового сектору) необхідно надати поштовх розвитку сфері послуг, щоб компенсувати втрати експорту та валютних надходжень.

У 2014 р. резидентами України надано послуг нерезидентам на суму майже 11,5 млрд. дол. США, з яких послуги у сфері телекомуні-

кацій, комп'ютерних та інформаційних послуг становили 1,7 млрд. дол. США, ділові послуги – 1,25 млрд. дол. США.

У сфері послуг динамічним розвитком характеризується також розвиток туристичної сфери. За останні 20 років середньорічні темпи зростання кількості іноземних туристів у світі становили 5,1%, валютних надходжень – 14%. Міжнародний туризм входить до трійки найбільших галузей-експортерів, поступаючись лише нафтовій промисловості та автомобілебудуванню, частка яких у світовому експорті становить 11% та 8,6% відповідно. Загальний дохід країн світу від міжнародного туризму становить 7% від обсягу світового експорту та 3% від світового експорту послуг.

В Україні відбувається поступовий розвиток туристичної сфери, але її темпи не відповідають сучасним світовим тенденціям. Так, у 1997 р. нашу країну відвідало 337 тис. іноземних туристів, у 2003 р. – 591 тис., але потім спостерігалось зменшення кількості іноземних туристів: у 2004 р. – 436 тис. осіб, у 2008 р. – 250 тис., у 2009 р. – 200 тис. осіб. Це пояснюється, з одного боку, недостатнім розвитком інфраструктури туристичного бізнесу: низьким рівнем сервісу в цій галузі, відсутністю висококваліфікованих фахівців та ефективної системи заходів щодо виведення туристичного продукту України на світовий ринок; з іншого – нестабільністю соціально-економічної та політичної ситуації.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження щодо розвитку зовнішньої торгівлі в Україні, можна зробити висновок, що ця сфера має важливе значення для покращання ситуації в економіці країни, а також подолання існуючих загроз та ризиків у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Тому необхідно забезпечити ефективне регулювання зовнішньої торгівлі, використання існуючих резервів щодо розширення товарних груп експорту, розвитку сфери послуг, зокрема надання сучасних телекомунікаційних, інформаційних, туристичних та інших послуг для забезпечення відбудови економіки України у короткостроковій та середньостроковій перспективах.

Серед ключових проблем розвитку зовнішньоекономічних відносин України з країнами світу, що вимагають першочергового вирішення, слід зазначити такі:

- вдосконалення нормативно-правової бази щодо розробки регулятивних заходів у сфері зовнішньоекономічної діяльності, відстоювання національних інтересів України у міжнародних відносинах із країнами ЄС на рівні торгових союзів та організацій;

- подолання негативних зовнішніх та внутрішніх чинників, які впливають на обсяги експорту, валютні надходження та імідж країни у світі (вплив кон'юнктури світових ринків, пошук нових торгових партнерів та ринків збуту продукції, наслідки фінансово-економіч-

ної кризи, політичної та соціальної нестабільності в країні);

– підвищення ролі держави як регулятора зовнішньоекономічної діяльності, зокрема використання протекціоністських заходів щодо підтримки українських виробників-експортерів;

– здійснення диверсифікації експорту, сприяння розвитку альтернативних видів експортної діяльності у сфері надання різноманітних сучасних послуг;

– поліпшення якісних характеристик вітчизняних товарів, які експортуються, забезпечення їх відповідності міжнародним стандартам.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Глобальное экономическое развитие: тенденции, асимметрии, регулирование : [монография] / Д. Лукьяненко [и др.] ; под ред. Д. Лукьяненко, А. Поручника, В. Колесова. – К. : КНЭУ, 2013. – 466 с.
2. Мазаракі А.А. Сучасні тенденції та чинники розвитку зовнішньої торгівлі України / А.А. Мазаракі, Т.М. Мельник // Вісник КНЕУ. – 2011. – № 2. – С. 5–11.
3. Макогон Ю.В. Зовнішньоекономічні зв'язки України і залучення інвестицій / Ю.В. Макогон // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 3(8). – С. 208–218.
4. Мельник Т.М. Іллегалізація сфери зовнішньої торгівлі товарами в Україні / Т.М. Мельник, Т.Л. Вишинська // Економічний часопис XXI ст. – 2014. – № 7–8(1). – С. 44–47.
5. Єлісеєнко О.В. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку зовнішньої торгівлі України / О.В. Єлісеєнко, Г.С. Скобелева // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2014. – № 4(28). – С. 9–12.
6. Вишинська Т.Л. Сучасний стан зовнішньої торгівлі товарами в Україні / Т.Л. Вишинська, О.В. Генералов, І.М. Севрук // Економічні науки. Scientific Journal «Science Rise». – 2015. – № 3(38). – С. 41–45.
7. Зовнішня торгівля України товарами за 2014 рік / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Зовнішня торгівля України товарами за 2015 рік / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. Офіційний сайт СОТ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://wto.org>.
10. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.